

عملکرد شورای عالی معارف / فرهنگ در صدور مجوز نشر کتاب بررسی مصوبات شورا در خصوص تألیف، تصحیح، ترجمه و تدوین کتاب (۱۳۲۰-۱۳۱۴)

● رحیم روح بخش*

اشاره

یکی از اقدامات شورای عالی معارف صدور مجوز نشر کتاب بوده است که با بررسی آثار مؤلفان آن مجوز نشر صادر می‌کرده‌است. در این مقاله به بررسی این عملکرد می‌پردازیم..

مقدمه

یکی از مفاد شرح وظایف شورای عالی معارف / فرهنگ «صدور مجوز نگارش و نشر کتاب» بود. البته این مأموریت جدا از صدور مجوز تألیف و چاپ کتاب درسی قرار داشت. کما اینکه وظیفه اخیر در مقاله‌ای مستقل در همین نشریه با عنوان «کتاب‌های درسی و قرائتی در مصوبات شورای عالی معارف / فرهنگ (۱۳۳۵-۱۳۰۴ ش)»^۱ مورد بررسی قرار گرفته است. در مقاله حاضر موضوع صدور مجوز تألیف و نشر کتاب‌های عام - غیردرسی - مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ کتاب‌هایی که می‌توانستند به نوعی مورد استفاده دانش‌آموزان یا معلمان قرار گیرند، و یا به طور کلی کتاب‌هایی که تدوین، تصحیح و چاپ آن‌ها می‌توانست در راستای گسترش فرهنگ و دانش‌افزایی عمومی تلقی شود.

۱. رک: فرهمند، فاطمه (۱۴۰۳). کتاب‌های درسی و قرائتی در مصوبات شورای عالی معارف / فرهنگ (۱۳۳۵-۱۳۰۴ ش). فصلنامه گنجینه دارالفنون. شماره ۲۵. سال هفتم. بهار.

* کارشناس مسئول مرکز اسناد شورای عالی آموزش و پرورش، محقق و پژوهشگر حوزه تاریخ تعلیم و تربیت

E-mail: Roohbakhsh1965@yahoo.com

الف) از صلاحیت اعضای شورا تا مأموریت شورا در عرصه کتاب

با عنایت به نکته قبل، تکلیف کتاب‌های درسی از منظر عنوان، برنامه درسی آن و حتی نویسندگان آن‌ها روشن بود. ولی ناگفته پیداست که برای انتخاب کتاب‌های عمومی برخی مقتضیات، اعم از ضرورت‌های فرهنگی، علمی، سیاسی، ایدئولوژیکی و غیره از یک سو و تعیین نویسندگان آن‌ها از سوی دیگر، لازم بود اعضای شورای عالی معارف/ فرهنگ افرادی می‌بودند که نسبت به شرایط جامعه و سیاست اشراف داشته باشند و حتی سلاقی و علایق عمومی فرهنگی جامعه را بشناسند. بر حسب همین رویکرد شایسته‌محوری، برای عضویت در شورای عالی، شرایط خاصی تعیین شده بود که معمولاً افراد دانشمند می‌توانستند به عضویت آن نائل شوند. از آن جمله شرط «معلومات و اطلاعات لازمه» یکی از شرایط انتخاب‌شوندگان بود. در این راستا در قانون انتخاب اعضای شورا آمده است:

کلیه اعضای شورای عالی معارف باید دارای شرایط ذیل باشند:

۱. خدمات نمایان به معارف مملکت نموده باشند.
۲. لااقل سی سال داشته باشند.
۳. دارای معلومات و اطلاعات لازمه بوده باشند.
۴. موصوف به صحت عمل و حسن اخلاقی و عقیده بوده و محکوم به جنحه و جنایات نباشند.

- وزیر معارف اعضای رسمی و افتخاری شورای عالی معارف را برای مدت چهارسال انتخاب نموده و به موجب فرمان همایونی رسمیت می‌دهد و بعد از انقضای دو سال از دوره اول، نصف اعضا به حکم قرعه خارج و به عوض آن‌ها انتخاب می‌شود و از آن به بعد به جای هر نصف از اعضا که مدت چهار سال عضویت آن‌ها تمام شده، جدیداً انتخاب به عمل خواهد آمد.

- عضویت شورای عالی معارف بدون حقوق خواهد بود.

- شورای عالی معارف دارالانشا دائمی خواهد داشت که وظیفه آن تحریر مذاکرات و نوشتجات و ضبط دفاتر و اسناد و تهیه راپرت‌های لازمه در حدود عملیات مختصه شورا خواهد بود.

- اساس شورای عالی معارف تعطیل‌بردار نیست و باید لااقل در ظرف یک ماه قبل از انقضای هر دوره اعضای دوره بعد انتخاب شوند و اعضای سابق نیز قابل انتخاب می‌باشند.»

کما اینکه در این راستا به خصوص در شرح وظایف شورا تأکید ویژه‌ای بر بررسی صلاحیت نویسندگان، کتاب‌های مطلوب برای تألیف و سایر موارد به این شرح شده است: «وظایف شورای عالی معارف/ فرهنگ عبارت‌اند از:

شرط «معلومات و اطلاعات لازمه» در شورای عالی معارف یکی از شرایط انتخاب‌شوندگان بود

۱. اهتمام در ترویج خط و زبان و ادبیات فارسی و عربی و نشر مقالات علمی عام‌المنفعه.
۲. سعی در تهیه موجبات تکثیر مدارس و تدارک مقدمات تعلیم اجباری و مجانی.
۳. مشورت در رفع نقایص تعلیمات عمومی و سعی در تهیه وسایل تأسیس مدارس صنعتی و فلاحتی و شبانه‌روزی و تعمیم ورزش‌های بدنی و رعایت قوانین حفظ‌الصحه و مراقبت در دستور تحصیلات مدارس خارجه.
۴. تهیه و اصلاح دستورات رسمی کلیه تحصیلات علمی و فنی مدارس ذکور و اناث و نظام‌نامه‌های مدارس.
۵. تهیه دستور تحصیلات مدارس معلمین و معلمات و نظام‌نامه‌های راجعه به آن‌ها.
۶. تهیه دستور تفتیش اوضاع معارف و مدارس و امتحان شاگردان.
۷. تطبیق تألیفات مخصوصه به مدارس با دستورات رسمی و رد و قبول آن‌ها.
۸. مشارکت با وزیر معارف در تهیه بودجه و مراقبت در مصارف کلیه وجوه مصوبه.
۹. رفع اختلافات بین مدارس و اصلاح مکتب‌خانه‌های موجوده.
۱۰. تعیین مصرف وجوه فوق‌العاده که به رسم هدیه و اعانه به معارف می‌رسد و وجوه موقوفاتی که قانوناً باید به مصرف معارف برسد و تعیین شهریه شاگردان مدارس غیرمجانای دولتی.
۱۱. تشخیص صلاحیت اشخاصی که اجازه تأسیس مدرسه و امتیاز مجله و روزنامه می‌خواهند.
۱۲. تصدیق صلاحیت معلمین و معلمات و تهیه نظام‌نامه مخصوصی برای ترفیح و تنزل رتبه یا عزل آن‌ها و رسیدگی به شکایات رؤسا و ناظمین و معلمین مدارس دولتی در حدود وظایف اداری آن‌ها.
۱۳. تعیین شرایط محصلینی که به خرج دولت به خارجه اعزام می‌شوند و نظارت در انتخاب آن‌ها.
۱۴. رسیدگی به دیپلم‌های اشخاصی که در خارجه تحصیل کرده‌اند و تشخیص صحت و سقم آن‌ها.
۱۵. حکمیت در مورد کتبی که برای تألیف یا ترجمه از طرف وزارت معارف به معرض مسابقه گذاشته شده و به مؤلف یا مترجم آن جایزه داده می‌شود.
۱۶. تصویب اعطای نشان علمی مطابق نظام‌نامه مخصوص.
۱۷. معاونت فکری به وزیر در هر نوع مسئله و مشکلی که به آن هیئت رجوع نماید.
۱۸. شورای عالی معارف نظام‌نامه داخلی خود و شعب ایالات و ولایات را تهیه نموده، پس از تصویب هیئت دولت به موقع اجرا خواهد گذاشت.
۱۹. تجدیدنظر در احکام صادره از شوراهای معارف ایالات و ولایات.»

چنانچه ملاحظه می‌شود در قانون شورای عالی معارف^۱، در دو بند مأموریت حمایت از تألیف و چاپ کتاب به عهده شورا گذاشته شده بود:

«۱. اهتمام در ترویج خط و زبان و ادبیات فارسی و عربی و نشر مقالات علمی عام‌المنفعه. ۲. حکمیت در مورد کتبی که برای تألیف یا ترجمه از طرف وزارت معارف به معرض مسابقه گذاشته‌شده و به مؤلف یا مترجم آن جایزه داده می‌شود.»
این مفاد در قانون بعدی شورا با عنوان «لایحه قانونی تشکیل شورای عالی فرهنگ»^۲ در قالب بند زیر اصلاح و تداوم یافت: «۲. تطبیق کتبی که باید در مدارس تدریس شود با برنامه‌های رسمی و اجازه تدریس آن‌ها در مدارس و انتخاب کسانی که تألیف یا ترجمه و تصحیح کتب علمی و فنی از طرف وزارت فرهنگ به آنان واگذار می‌شود و اظهار نظر در مواردی که تألیف یا ترجمه‌ای از طرف وزارت فرهنگ به مسابقه گذارده می‌شود.» اما به دنبال کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، قانون جدید شورا ملغی و عملاً نیز حوزه کتاب غیردرسی نیز از مذاکرات و مصوبات شورا خارج شد.

اما قبل از تصویب قوانین مذکور، یعنی در سال‌های قبل از تأسیس رسمی شورای عالی معارف - در ۱۳۰۰ ش -، در برخی ادوار فعالیت شورا یکی دو دهه قبل و بعد از مشروطه نیز بعضاً در بیان وظایف شورا^۳ اشاراتی به این مأموریت شورا شده است. از آن جمله در بند ۷ یکی از اساسنامه‌های «شورای معارف» آمده است: «تطبیق کتب تدریس با پروگرام‌های معین و انتخاب کتبی که کتابخانه‌های مدارس می‌توانند قبول کنند یا در مدارس به‌عنوان جایزه به متعلمین داده می‌شود.»^۴

به هر حال در بیش از ده وظیفه‌ای که برای این شورا تا اواخر دهه بیست (سال ۱۳۳۰) منظور شده بود، معمولاً یکی از آن‌ها به حوزه کتاب، اعم از کتاب درسی یا غیردرسی اختصاص داشت که البته از این سال به تدریج موضوع حمایت از تألیف و نشر کتاب‌های غیردرسی مغفول ماند و فقط کتاب‌های درسی وزارت فرهنگ تحت پشتیبانی شورا و وزارت فرهنگ قرار گرفت.

ب) شورا در عرصه کتاب

بررسی فعالیت‌های شورا در سه دهه نخست فعالیت آن (۱۳۳۰-۱۳۰۱ ش حاکمی از تأثیر ویژه آن در عرصه کتاب بوده است. بررسی اسامی برجسته اعضای شورای عالی معارف/ فرهنگ گویای اهمیت نقش و جایگاه آن در ادوار اولیه فعالیت شورای است.

۱. مصوب مجلس شورای ملی - دوره چهارم - در ۲۰ اسفند ۱۳۰۰.

۲. مصوب مجلس شورای ملی، مورخ ۱۸ دی‌ماه ۱۳۳۱

۳. در این دوران این نهاد تحت عناوین انجمن معارف، مجلس شورای معارف، شورای معارف و نظایر آن فعالیت داشت.

۴. اساسنامه شورای معارف، تهیه: وزارت معارف و اوقاف و فوائد عامه، تهران، مطبعه دولتی، ۱۲۹۳ ش. ۱۱ صفحه جیبی. (موجود در مرکز اسناد شورای عالی آموزش و پرورش).

اقدامات و اظهارات
فروغی در شورا
نشان می‌دهد که
وی توجه ویژه و
متوازنی به دو عرصه
هویت‌ی ایران، یعنی
ملیت و اسلامیت،
داشت

این شورا از همان بدو تأسیس و فعالیت از نظرات و آرای برجسته‌ترین دانشمندان وقت کشور بهره برده است. عضویت رجالی همچون علی‌اکبر دهخدا، محمدعلی فروغی، محتشم‌السلطنه (میرزااحسن اسفندیاری)، امیراعلم، غلامحسین خان رهنما، رضاقلی خان هدایت، ولی‌الله خان نصر، میرزا زین‌العابدین رهنما، میرزا اسماعیل مرآت، ملک‌الشعراى بهار، مهدیقلی خان هدایت، علی‌اکبر سیاسی، علی‌اصغر حکمت، محمود حسابی، بدیع‌الزمان فروزانفر، غلامرضا رشید یاسمی، عیسی صدیق، علی شایگان و ... در شورای عالی معارف در دوره پهلوی اول، این شورا را به نهادی تأثیرگذار تبدیل و البته مصوبات آن را تعیین‌کننده کرده بود.

در این میان عضویت طولانی مدت فروغی در شورا، تأثیری عمده بر برنامه‌ها و مصوبات شورا داشت. اقدامات و اظهارات فروغی در شورا نشان می‌دهد که تصحیح متون اصیل کلاسیک توسط وی دو عرصه ملیت و اسلامیت را در نظر داشت، اعم از تدوین منتخب شاهنامه (مرکز اسناد شورای عالی آموزش و پرورش، جلسه ۴۴۱، ۱۳۲۱/۳/۱۰)، تصحیح بوستان و گلستان (مرکز اسناد شورای عالی آموزش و پرورش، جلسه ۴۱۵، ۱۳۱۹/۸/۷) و برخی دواوین شعرا نظیر خیام و نظامی (مرکز اسناد شورای عالی آموزش و پرورش، جلسه ۴۲۱، ۱۳۱۹/۱۲/۱۳ و جلسه ۴۴۱، ۱۳۲۱/۳/۱۰) روشن می‌شود. به خصوص برگزاری هزاره فردوسی در کنار پیشنهادهاى وی برای آموزش فقه در مدرسه حقوق (مرکز اسناد شورای عالی آموزش و پرورش، جلسه ۴۱، مورخ ۲۰ آبان ۱۳۰۲) و علوم دینی در دارالمعلمین (مرکز اسناد شورای عالی آموزش و پرورش، جلسه ۴۵، مورخ ۲ دی ۱۳۰۲) قابل توجه ویژه است. کما اینکه برخی ترجمه‌ها و تألیفات وی از جمله «سیر حکمت در اروپا» (مرکز اسناد شورای عالی آموزش و پرورش، جلسه ۳۹۲، ۱۳۱۸/۱/۲۱) نیز نشان می‌دهد که با تجدد مواجهه آگاهانه داشته و در قالب ترجمه و تألیف کتاب‌ها و رساله‌ها سعی در تلفیق اندیشه‌های جدید با سنت ایرانی دارد، تا خلأ نظری (تئوریک) تجدد در جامعه ایرانی را برطرف و فرهنگ ایرانی را در این فرم نو بازخوانی کند.

به نظر می‌رسد به واسطه وی و البته سایر اعضای شورا، زمینه واگذاری بخشی از حوزه تألیف، تدوین و تصحیح متون فارسی و عربی به رجال علمی برجسته‌ای همچون فروزانفر، ملک‌الشعراى بهار، پیرنیا، رضازاده شفق، محمد معین، علینقی وزیرى، عباس اقبال آشتیانی، جلال‌الدین همایی، نصرالله فلسفی، علی‌اصغر شمیم، حبیب یغمایی، قاسم غنی و به ویژه علامه میرزا محمد قزوینی فراهم شد. هرچند در نگاه نخست، تعداد این پروژه‌های علمی کم به نظر می‌رسد، ولی کیفیت کار رجال دانشمندی نظیر قزوینی، به عنوان بانی شیوه نوین تصحیح متون، می‌توانست الگویی برای پژوهشگران نسخ خطی در ایران باشد.

قزوینی طی چند دهه اقامت در اروپا و حشرونشر با دانشمندان آن دیار این شیوه علمی را فراگرفت و در ایران رایج ساخت. از این رو، به نظر می‌رسد اعضای شورا با واگذاری

این تعهدات علمی به قزوینی، با عنایت به عنوان‌ها و موضوع، مناسب‌ترین گزینه را برای انجام این کار انتخاب کردند و درصدد شیوع روش‌های علمی تصحیح متون در ایران برآمدند.^۱ اعضای شورای عالی معارف، در راستای مأموریت شورا برای انتخاب کتاب و همچنین احراز صلاحیت علمی مؤلفان کتاب‌های مورد نظر، «کمیسیون انتخاب کتب» را تشکیل دادند. در گام نخست نیز اساسنامه‌ای برای کمیسیون مذکور تدوین شد و به تصویب شورای عالی معارف رسید (مرکز اسناد شورای عالی آموزش و پرورش، جلسه ۳۸، ۱۳۰۴/۱۰/۷). بررسی «اساسنامه کمیسیون انتخاب کتب» نشان می‌دهد، این اساسنامه دارای دو فصل با عنوان‌های «تشکیل کمیسیون» و «وظایف کمیسیون» است. هر چند مجموعه مفاد آن درباره کتاب‌های درسی است، اما در بند ۱۲ فصل دوم آن به شرح زیر درباره مأموریت کمیسیون به سایر کتاب‌های عمومی اشاره شده است: «ماده (۱۲) - کمیسیون باید کتبی را که ترجمه یا تألیف آن از طرف وزارت معارف به مسابقه گذاشته می‌شود با شرایط مقررہ تطبیق نماید».

به هر حال به دنبال تصویب اساسنامه کمیسیون انتخاب کتاب، در جلسه بعدی شورا، اعضای کمیسیون طبق اساسنامه مذکور انتخاب شدند. (مرکز اسناد شورای عالی آموزش و پرورش، جلسه ۳۹، ۱۳۰۴/۱۰/۱۴). بررسی اسامی مذکور حاکی از عضویت دانشمندان وقت کشور به شرح ذیل در کمیسیون مذکور است:

صورت ۲۱ نفر اعضای کمیسیون^۲ انتخاب کتب عبارت‌اند از:

۱. آقای ابوالحسن فروغی، رئیس دارالمعلمین؛
۲. آقای محمد بروجردی، مدعی‌العموم کل استیناف؛
۳. آقای مصطفی قلیخان بیات، معاون وزارت فوائد عامه؛
۴. آقای سیدجوادخان عامری، معلم دارالفنون؛
۵. آقای رشید یاسمی؛
۶. آقای میرزا رضاخان فهیمی؛
۷. آقای میرزا اسمعیل خان مرآت؛
۸. آقای میرزا محمدرضا ایروانی، رئیس دایره تحقیق؛
۹. آقای میرزا علی‌اکبرخان سیاسی، معلم دارالفنون؛
۱۰. آقای دکتر محمودخان، معلم دارالمعلمین؛

۱. نگارنده به استناد به مصوبات شورای عالی معارف/ فرهنگ، نوشتاری در خصوص جایگاه و نقش علامه قزوینی تدوین کرده است. رک به: رحیم روح‌بخش، علامه محمد قزوینی به روایت مصوبات شورای عالی معارف/ فرهنگ، پژوهشنامه اورمزد، فصلنامه تخصصی آموزشی و پژوهشی ادبیات و هنر، شماره ۶۸، پاییز ۱۴۰۳. این فصلنامه از شهر میناب در استان هرمزگان تهیه و منتشر می‌شود.

۲. توضیح این نکته ضروری است که گرچه در مصوبه شورا تعداد اعضای کمیسیون انتخاب کتاب ۲۱ نفر آمده، ولی در صورت اسامی مذکور همین مصوبه، فقط به ۲۰ اسم اشاره شده است.

۱۱. آقای میرزا محسن خان قریب؛
۱۲. آقای سید ابوالفتح، نماینده محترم مجلس شورای ملی؛
۱۳. آقای سید حبیب اله خان مظفری؛
۱۴. آقای میرزا عیسی خان صدیق، معلم دارالمعلمین؛
۱۵. آقای میرزا محمد خان تنکابنی، معلم دارالفنون؛
۱۶. آقای میرزا عبدالعظیم خان قریب، معلم دارالفنون؛
۱۷. آقای فخر داعی؛
۱۸. آقای میرزا علی اصغر خان حکمت، رئیس تفتیش وزارت معارف؛
۱۹. آقای میرزا نصراله خان جهانگیر؛
۲۰. آقای شیخ علی دشتستانی؛

بررسی مصوبات شورا نشان می‌دهد، اقدامات «کمیسیون انتخاب کتب» در دهه نخست فعالیت آن صرفاً در عرصه کتاب‌های درسی بود.^۱ ملاحظه عنوان‌های کتاب‌ها حاکی است، از خرداد ۱۳۱۴ نخستین اثر غیردرسی در دستور کار قرار گرفت و تصویب شد. از سال مذکور به بعد تا بیش از یک دهه و نیم، ویژگی‌های ده‌ها کتاب غیردرسی، اعم از عنوان، مؤلف و به‌خصوص تصمیم‌متخذه درباره آن، در کمیسیون مربوطه بررسی و در نهایت در شورا به تصویب رسید. ملاحظه عنوان‌های کتاب‌ها و انتخاب مؤلفان آن‌ها در جدول پیوست این نوشتار از اهمیت و تلاش اعضای کمیسیون برای احراز صلاحیت نویسندگان حکایت می‌کند. با این توضیح که تصمیمات متخذه کمیسیون بعد از تصویب اولیه، می‌باید در شورای عالی معارف به تصویب نهایی می‌رسید که جدول حاوی این مصوبات است. این نکته نیز ناگفته نماند که در راستای تداوم این اقدامات و گسترش فعالیت‌های شورا در عرصه کتاب، اعضای شورای عالی معارف بارها اقدام به تدوین و تصویب آیین‌نامه‌های مربوطه برای اتخاذ تصمیم جهت چاپ کتاب و چگونگی حمایت وزارت معارف از آن برآمدند. متن یکی از این آیین‌نامه به شرح زیر ارائه می‌شود (مرکز اسناد شورای عالی آموزش و پرورش، جلسه ۳۶۶، ۱۳/۲/۱۳۱۷):

□ آئین‌نامه چاپ کتاب به کمک وزارت معارف

انتخاب کتبی که به کمک وزارت معارف ترجمه، تألیف و چاپ می‌شوند، تابع مقررات ذیل است:

﴿ماده اول: پیشنهادهای راجع به تألیف و طبع و یا ترجمه و تصحیح کتبی که با کمک مالی وزارت معارف انجام می‌شود، از طرف اداره انطباعات، با رعایت

۱. برای اطلاعات بیشتر درباره اسامی کتب درسی مذکور، رک به: فاطمه فرهمند، کتاب‌های درسی و قرائتی در مصوبات شورای عالی معارف / فرهنگ (۱۳۳۵-۱۳۰۴ش)، فصلنامه گنجینه دارالفنون، شماره ۲۵، سال هفتم، بهار ۱۴۰۳.

اهمیت موضوع از لحاظ علمی و ادبی و مصالح کشور، برای تصویب به شورای عالی معارف تقدیم می‌شود.

🔹 **ماده دوم:** شورای عالی معارف با رعایت تحقیقات لازم راجع به ارزش کتاب و شایستگی آن برای تألیف یا ترجمه و یا تصحیح و یا کمک به چاپ رأی می‌دهد.

🔹 **ماده سوم:** اداره انطباعات استادان و دانشیاران و معلمین دانشگاه و دبیران و آموزگاران و دیگر کارکنان معارف را برای انجام وظایف فوق مقدم می‌دارد.

🔹 **ماده چهارم:** تعیین مصرف وجوهی که به رسم هدیه برای طبع و نشر کتب به وزارت معارف تقدیم می‌شود، بر طبق فقره ۱۰ از ماده ۱۲ قانون شورای عالی معارف از وظایف شورای عالی معارف است.

🔹 **ماده پنجم:** این آیین‌نامه از اول فروردین ۱۳۱۷ اجرا خواهد شد.

به هر حال با این تدابیر و برنامه‌ریزی‌ها تا پایان سلطنت پهلوی اول و واقعه سوم شهریور ۱۳۲۰، ۳۴ عنوان کتاب غیردرسی در شورا تصویب شد که در یک بررسی کلی با استناد به جدول فهرست اسامی کتاب‌های مذکور - به پیوست در ادامه آمده است - می‌توان موضوع آن‌ها را به چند دسته تقسیم کرد:

- اغلب کتاب‌های این دوره را می‌توان به‌عنوان کتاب‌های کلاسیک تاریخ و ادبیات ایران تلقی کرد و از همین منظر نیز تصحیح متون در اولویت قرار داشت. ضمن اینکه در این دوره افراد برجسته‌ای نظیر قزوینی، فروغی، همایی، یغمایی، نفیسی، غنی، یاسمی و اقبال آشتیانی در این عرصه فعالیت داشتند و به عنوان مصحح متون تاریخی و ادبی انتخاب شدند.

- تعداد دیگری از این کتاب‌ها، کتاب‌های اخلاقی بودند. به نظر می‌رسد، در خلأ کتاب‌های دینی، پرورش اخلاق و روح مورد توجه بیشتری قرار گرفته بود.

- همچنین در این مجموعه، تعدادی کتاب درباره زنان و کودکان نیز جلب توجه می‌کند که می‌توان در راستای جنبش نوگرایی زنان و مطالبه‌گری آنان در عرصه‌های اجتماعی تلقی کرد.

- بالاخره نگارش چند کتاب بنیادی حوزه تاریخ و ادبیات، با روش‌های جدید علمی نظیر تاریخ ایران باستان پیرنیا، تاریخ ادبیات رضازاده شفق، تاریخ عمومی ایران، و تاریخ تطور نثر فارسی، در زمره میراث ماندگار این دوره هستند. این رویکرد کم و بیش در دهه بعدی عملکرد شورا نیز با تفاوت‌هایی قابل ملاحظه است. نکته درخور توجه اینکه با توجه به تحولات سیاسی تابستان ۱۳۲۰ (هجوم متفقین به ایران و تصرف برخی شهرها و خروج رضاخان از ایران زیر عنوان واقعه سوم شهریور ۱۳۲۰)، اعضای شورای عالی

معارف در اولین جلسه خود به تاریخ ۱۸ شهریور، تألیف و چاپ تعدادی بیش از ۱۴ کتاب را تصویب کردند. این آمار با توجه به تصویب فقط ۳۴ کتاب در دوره پهلوی اول می‌تواند قابل تأمل باشد. با این توضیح که کل کتاب‌های غیردرسی تصویب‌شده شورا ۱۳۶ کتاب بود.

تعدادی از عناوین کتب مورد تصویب شورای عالی معارف/فرهنگ						
ردیف	عنوان کتاب	مؤلف	جلسه شورا	تاریخ جلسه	تصمیم متخذه	توضیحات
۱	دزه نجفی	نجفقلی میرزای معزی	۳۰۸	۱۳۱۴/۳/۲۰	با تأیید بدیع‌الزمان فروزانفر و تصویب شورا	جهت اعطای جایزه به دانش‌آموزان دبیرستان
۲	میکروب‌شناسی	دکتر حسن میردامادی	۳۵۳	۱۳۱۶/۴/۲۲	بنا به تأیید دانشکده طب	جهت قرائت دانشجویان طب و دندانسازی در خارج از برنامه
۳	جنگ شیمیایی	ستوان یکم محمود کسری افسر دانشکده افسری	۳۵۳	۱۳۱۶/۴/۲۲	بنا به تأیید دکتر ولی‌الله نصر و دکتر آشتیانی	جهت قرائت دانشجویان دانش‌آموزان در خارج از برنامه
۴	پرورش روح و جسم و اخلاق	تالیف هربرت اسپنسر، ترجمه رضاقلی هدایت	۳۶۸	۱۳۱۷/۳/۳۱	تصویب برای ترجمه	
۵	امراض دهان	دکتر محسن سیاح، رئیس فنی قسمت داندانسازی دانشکده طب	۳۶۸	۱۳۱۷/۳/۳۱	تصویب تألیف	در ۵۰۰ صفحه به قطع مجله رسمی تعلیم و تربیت
۶	گیاه‌شناسی ایران	دکتر احمد پارسا	۳۶۸	۱۳۱۷/۳/۳۱	تصویب تألیف	
۷	نبات‌شناسی	دکتر عزت‌الله خبیری، دانشیار دانشسرای عالی	۳۶۸	۱۳۱۷/۳/۳۱	تصویب تألیف	در ۴۰۰ صفحه به قطع مجله رسمی تعلیم و تربیت
۸	تحقیق در اساس علوم یا بررسی در پایه دانش	دکتر آل‌بویه	۳۶۸	۱۳۱۷/۳/۳۱	تصویب تألیف	در ۲۵۰ صفحه به قطع مجله رسمی تعلیم و تربیت
۹	تاریخ صنعت ظروف سفالی و کاشی‌کاری در ایران	دکتر مهدی بهرامی، دانشیار دانشسرای عالی	۳۶۸	۱۳۱۷/۳/۳۱	تصویب تألیف	در ۱۵۰ صفحه
۱۰	تاریخ طب	دکتر علی پرتو (حکیم اعظم)	۳۷۱	۱۳۱۷/۵/۱۸	تصویب تألیف	در ۱۵۰ صفحه به انضمام ۲۰ گراور

تعدادی از عناوین کتب مورد تصویب شورای عالی معارف/فرهنگ

ردیف	عنوان کتاب	مؤلف	جلسه شورا	تاریخ جلسه	تصمیم متخذه	توضیحات
۱۱	کتاب سوم حقوق مدنی ایران	دکتر علی شایگان	۳۷۱	۱۳۱۷/۵/۱۸	تصویب تالیف	در ۵۵۰ صفحه ربعی
۱۲	تاریخ گیلان	تالیف مستر رابینو، ترجمه عباس کدیور	۳۸۳	۱۳۱۷/۴/۸	تأیید کتاب	صدور مجوز چاپ کتاب با هزینه مترجم
۱۳	روانشناسی	محمد معین (مترجم)	۳۸۳	۱۳۱۷/۴/۸	عدم انطباق با برنامه رسمی	ضرورت تقدیر از مترجم
۱۴	آیین سخنوری (جلد سوم)	محمدعلی فروغی	۳۸۴	۱۳۱۷/۱۰/۱۳	تصویب تالیف	در ۴۰۰ صفحه به قطع کتاب سیر حکمت در اروپا از همین مولف
۱۵	شخصیت اطفال	محمود مصاحب	۳۹۱	۱۳۱۸/۱/۷	با تأیید دکتر علی اکبر سیاسی و تصویب شورا	صدور مجوز چاپ
۱۶	دیوان جمال‌الدین عبدالرزاق	وحید دستگردی	۳۹۴	۱۳۱۸/۳/۲۹	تصویب تصحیح با شرح ابیات در ۱۶۰۰۰ بیت و چاپ	به شرط اعطای ۲۰۰ نسخه به وزارت فرهنگ
۱۷	تاریخچه قسمتی از ابنیه تاریخی ایران	ابوالقاسم شکرالهی، رئیس فرهنگ اصفهان	۳۹۴	۱۳۱۸/۳/۲۹		به شرط اعطای ۴۰۰ نسخه به وزارت فرهنگ
۱۸	احوال حافظ	آقای صهبا، نماینده باستانشناسی در اصفهان	۳۹۴	۱۳۱۸/۳/۲۹		به شرط اعطای ۲۰۰ نسخه به وزارت فرهنگ
۱۹	روش نگارش زبان فارسی	حسین سمیعی	۳۹۵	۱۳۱۸/۵/۱۶		در ۳۰۰ صفحه
۲۰	وظایف بانوان در دفاع از میهن	سرهنک هدایت	۳۹۵	۱۳۱۸/۵/۱۶		در ۲۵۰ صفحه به قطع مجله آموزش و پرورش
۲۱	جامع التواریخ	عباس اقبال آشتیانی	۳۹۵	۱۳۱۸/۵/۱۶	تصحیح و تعلیقات، به شرط اعطای ۲۰۰ نسخه به فرهنگ	در ۸۰۰ صفحه به قطع مجله آموزش و پرورش

تعدادی از عناوین کتب مورد تصویب شورای عالی معارف / فرهنگ

ردیف	عنوان کتاب	مؤلف	جلسه شورا	تاریخ جلسه	تصمیم متخذه	توضیحات
۲۲	تاریخ کردستان	رشید یاسمی	۳۹۵	۱۳۱۸/۵/۱۶	به شرط اعطای ۳۰۰ نسخه به فرهنگ	
۲۳	اصول علمی اصلاح گیاهان	دکتر بدر	۳۹۵	۱۳۱۸/۵/۱۶		در ۷۰۰ صفحه به قطع مجله آموزش و پرورش
۲۴	پرورش اخلاقی	تالیف دورگین، ترجمه مهندس وثوق	۳۹۵	۱۳۱۸/۵/۱۶	تصویب ترجمه	با توضیحات و تعلیقات، ترجمه روان
۲۵	تاریخ تطور نثر فارسی (جلد دوم)	ملک الشعراى بهار	۳۹۸	۱۳۱۸/۷/۳		در ۲۰۰ صفحه به قطع مجله آموزش و پرورش
۲۶	بیماری‌های دماغ و اعصاب	دکتر ابراهیم چهرازی	۳۹۸	۱۳۱۸/۷/۳	در ۵۰۰ صفحه، به شرط اعطای ۳۰۰ نسخه به فرهنگ	جهت تدریس در سال چهارم و پنجم دانشکده پزشکی
۲۷	اصول انتقاد ادبی	دکتر صورتگر	۴۰۱	۱۳۱۸/۸/۲۲	به شرط اعطای ۲۵۰ نسخه به فرهنگ	در ۳۶۰ صفحه به قطع مجله آموزش و پرورش
۲۸	گلستان و بوستان سعدی	محمدعلی فروغی و حبیب یغمایی	۴۱۵	۱۳۱۹/۸/۷	تصویب تدوین	
۲۹	دیوان حافظ	محمد قزوینی و قاسم غنی	۴۱۵	۱۳۱۹/۸/۷	تصویب تدوین	
۳۰	دیوان فرخی و مسعود سعد	رشید یاسمی	۴۱۵	۱۳۱۹/۸/۷	تصویب تدوین	
۳۱	منتخبات دیوان حکیم خیام	محمدعلی فروغی و قاسم غنی	۴۲۱	۱۳۱۹/۱۲/۱۳	تصویب تدوین	
۳۲	منتخبات چهارمقاله عروضی	محمد قزوینی	۴۲۱	۱۳۱۹/۱۲/۱۳	تصویب تدوین	
۳۳	حدیقه سنایی و کتاب قابوسنامه	مدرس رضوی و سعید نقیسی	۴۲۱	۱۳۱۹/۱۲/۱۳	تصویب تدوین	تایید صلاحیت مدرس رضوی در جلسه ۵۹۸، ۱۳۲۵/۱۲/۱۰
۳۴	اخلاق ناصری	جلال‌الدین همایی	۴۲۱	۱۳۱۹/۱۲/۱۳	تصویب تصحیح و تدوین	

در واقع فضای باز سیاسی دهه بیست و رشد فعالیت جریان‌های مختلف سیاسی، اعم از مذهبی، ملی و مارکسیستی، این فرصت را فراهم کرد که عرصه فرهنگ، از جمله نشریه و کتاب، به طور فزاینده‌ای مورد توجه قرار گیرد و آمار نشر کتاب افزایش فوق‌العاده‌ای یافت. به طوری که به دنبال افزایش درخواست‌های تألیف کتاب، ضرورت احراز صلاحیت متقاضیان و نحوه پرداخت حق‌الزحمه آنان، در جلسه ۵۶۰ مورخ ۱۳۲۵/۴/۱ شورا تصمیم گرفت:

«... در آتیه کمیسیونی از طرف وزارت فرهنگ تعیین گردد تا نسبت به صلاحیت اشخاص و تقسیم اعتبار حق‌التألیف و تخصیص هر قسمت آن به تألیف علمی و ادبی در رشته‌های گوناگون علوم و ادبیات و تهیه آیین‌نامه برای انجام این منظور اقدام نموده و پیشنهادهایی که تهیه می‌شود پس از طرح در کمیسیون مزبور و به سبب موافقت آن کمیسیون برای تصویب به شورای عالی فرهنگ تقدیم شود.»

بر این اساس می‌توان ادعا کرد که دهه ۱۳۲۰ اوج توجه و حمایت شورای عالی فرهنگ از نشر کتاب، اعم از تألیف، ترجمه، تصحیح و تدوین آن است. اما به عللی نامعلوم تقریباً با آغاز نخست‌وزیری مصدق در سال ۱۳۳۰ این فرایند به پایان رسید، کما اینکه در سال‌های بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ نیز به جزء چند مورد استثنایی، به طور کلی صدور مجوز کتاب اعم از تألیف و ... از دستور کار شورا خارج شد. علت این رویکرد به درستی معلوم نیست، ولی به اقتضای شرایط سیاسی دوران بعد از کودتا می‌توان ادعا کرد که کارگزاران نظام سیاسی در فضای اختناق آن سال‌ها، چاپ و نشر کتاب را که به هر حال ماهیت آگاهی‌بخشی دارد، موافق رویکرد هیئت حاکمه نمی‌دانستند. ضمن اینکه به منظور کنترل بر این عرصه، این مأموریت شورا به نهادهایی با ماهیت امنیتی و نظارتی گسترده واگذار شد.

در یک بررسی کلی عنوان‌های کتاب‌های مصوب شورا در دهه ۱۳۲۰ می‌توان ادعا کرد که در این دهه تصویب کتاب‌های حوزه مذهبی، اعم از کتاب‌های درسی، متون اخلاقی و دینی، و منابع قرآنی مورد توجه بیشتری قرار گرفت. حتی در این راستا ترجمه برخی منابع عربی علمای مصر به تصویب رسید. کما اینکه چاپ و نشر آثار برخی از رجال نواندیش دینی داخلی نیز در دستور کار قرار گرفت. با این توضیح که به نظر می‌رسد، برخی رویکردهای پیشین در عرصه کتاب نیز در این دوره به قوت خود باقی مانده بودند.

منابع

۱. مرکز اسناد شورای عالی آموزش و پرورش، مصوبات و صورت مذاکرات شورا عالی معارف (۱۳۱۷-۱۳۰۱) / فرهنگ (۱۳۴۶-۱۳۱۷) / آموزش و پرورش (از ۱۳۴۷ تاکنون).
۲. نوید ادهم، مهدی و روح‌بخش، رحیم (۱۳۹۹). تربیت معلم به روایت اسناد: مصوبه‌های شورای عالی معارف / فرهنگ / آموزش و پرورش. انتشارات دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی. تهران.

در یک بررسی کلی عنوان‌های کتاب‌های مصوب شورا در دهه ۱۳۲۰ می‌توان ادعا کرد که در این دهه تصویب کتاب‌های حوزه مذهبی، اعم از کتاب‌های درسی، متون اخلاقی و دینی، و منابع قرآنی مورد توجه بیشتری قرار گرفت